

diákbizalmiával, egységes szervezeti kereteivel és radikális törekvéseivel már egyértelműben betagozódott a Tanácsköztársaság világosabb és egyszerűbb mechanizmusába.

A könyv szigorúan tudományos — amit elemző módszerén kívül rendkívül bőséges jegyzet-apparátusa is jelez — és egyben népszerű is akar lenni. A két műfaj viszonylag szerencsés ötvö-zete azután a könyvet élvezetes olvasmánnyá teszi, a sok „szürke” tényt gyakran tarkítják kuriózumok, a korabeli diákmozgalom és politikai élet furcsaságai. Ezek azonban nem csupán az olvasmányosság célját szolgálják, hanem nagyban hozzájárulnak a kor levegőjének megle-venítéséhez, a korszak és a diákság hangulata érzékletes megközelítéséhez. Ennek a módszer-nek az alapja az igen sokszínű és bőséges korabeli forrásanyag, amelyre a könyv támaszkodik, s jórészt hivatkozik is. A két forradalom korának szinte teljes fővárosi és vidéki diáksajtója, az iskolai évkönyvek és kiadványok egész légiója, a levéltári források, kiadott és soha napvilá-got nem látott visszaemlékezések, korabeli sajtó, röpcédula, plakát, faliújság stb. anyaga, sok-oldalú statisztika a középiskolások összetételéről, hogy csak néhányat említek GELLÉRT LÁSZLÓ forrásai közül. A könyv történelmi szempontból figyelmet érdemel, de pedagógiatörténeti vonat-kozásai is érdekesek lehetnek a kutatók, s bizonyos mértékben mai nevelésügyünk számára is.

SZABOLCS OTTÓ

BEHAVIORIZMUS

A válogatást készítette és a bevezető tanulmányt írta Kardos Lajos. Budapest, 1970. Gondolat Könyvkiadó. 305 lap.

A *Csoportlélektant* — azonos külső kiállításban — követő *Behaviorizmus*-kötet már elárulja a szerkesztői szándékot: a pszichológia egyes témaköreit és irányait reprezentatív forrásválo-gatások tükrében, értő és igényes kalauzollással bemutatni. Az ilyen szöveggyűjtemények — feltételezve a válogató iránti megalapozott bizalmat — a legjobb irányban egyesíthetik a hite-lesség és a gazdaságosság maximumát. A szövegek értését, helyes értelmezését, vagyis önmagát ellenőrizheti az olvasó a bevezető tanulmányok segítségével, és e tanulmányok állításait vizs-gálhatja felül a szövegeken — ha kielégítően gazdag a válogatás. Aki járatlan a téma eredeti irodalmában (mely a behaviorizmus esetében Magyarországon eddig alig volt hozzáférhető, magyarul pedig — fél évszázad különféle indokú mulasztásai következtében — egyáltalán nem), az első útbaigatásokat s a „házhozzáállítás” kényelmét kapja meg; aki viszont az adott kérdéskörben már olvasott egyet s mást, a történeti-logikai elrendezéséhez s az értékeléshez kaphat mintát.

A behaviorizmus tanulmányozása nagyon is megkívánja mindezt.

De miért tanulmányozzuk a behaviorizmust?

Ennek természetesen sokféle célja és oka lehet. KARDOS LAJOS árnyaltan elemző bevezető tanulmánya a behaviorizmus „tudománytörténeti rendeltetéseként” méltatja azt a szerepet, melyet ez az irányzat az emberi cselekvés és a cselekvő ember előtérbe állításában betöltött. Ez akkor is kapcsolatot teremt a mi mai pszichológiai (és általános értelemben vett antropoló-giai) szemléletünk és a behaviorizmus között, ha sok minden el is választ tőle, ha valószínűnek látszik is, hogy tudománytörténeti hivatását már betöltötte, ha azt látjuk is, hogy napjaink behavio-ristái csak szigorúan körülhatárolt szűk területen vagy alapelveik megsértésével, fellazít-ásával érhetnek el jelentősebb eredményeket.

Ez a továbbélés, a neobehaviorizmus léte is indokolja az alapítók és reprezentánsok gondolat-meneteinek, más irányzatokkal folytatott és belső vitáinak alaposabb megismerését. A dialek-tikus materialista filozófiával kölcsönhatásban fejlődő pszichológia maga is szükségképp belép e vitákba: egyrészt a behaviorizmus oldalán — az idealista spekulációk, az anyagtól-elszakított s „léleknek nevezett ágens vagy szubsztancia” hite ellen, másrészt a behaviorista pozitívizmus, a tudat nominalista semmibevétele ellen.

Különösen sokat ígér — az *Előszó* is többször utal erre — a *behaviorizmus kutatásmódszertani szempontból való tanulmányozása*, elsősorban annak a felderítése, mennyiben teljesült és mennyi-ben teljesülhetett egy olyan pszichológiai program, mely a legtisztább tudományosságra töre-kedve, csak a közvetlenül megfigyelhető, a viselkedést (behavior) tekinti a tudományos vizsgá-lat lehetséges tárgyának.

A pedagógia számára pedig különösen fontos a behaviorista tanítások elemzése. Nemcsak az indokolja ezt, hogy a behaviorizmus fejlesztette ki a modern tanuláselmélet egyik számottevő ágát, hanem a behaviorizmus mindig hangsúlyozott — s magától értetődően némiképp pragma-tista színezetű — *szociális rendeltetésadata* is. Már WATSON — az alapító — így nyilatkozott: „Ha a pszichológia az általam javasolt irányt követi, s már kísérleti eredményeket tud

felmutatni, akkor a tanár, az orvos, a jogász és az üzletember ezeket az eredményeket gyakorlati munkája során fel tudja majd használni." És LASHLEY szerint (akiben KARDOS LAJOS joggal méltatja a behaviorizmus egyik legkövetkezetesebb képviselőjét és a jóval későbbi modell-építő módszerek előfutárát): „A behaviorista arra törekszik, hogy az emberi cselekvés forrásait felfedezze: hogyan viselkedik az egyén, amikor bonyolult helyzetbe kerül, hogyan oldja meg problémáit, hogyan felel meg a társadalmi konvencióknak, mi érdeklődésének, előfeltételeinek, ambícióinak eredete, zsenialitásának vagy közepszerűségének forrása?”

Kívánhat-e többet a pedagógia a pszichológiától, mint egy olyan elméletet, mely ezekre a kérdésekre megbízhatóan válaszol? SKINNER azt írja, hogy a behaviorizmus — vagy inkább: a viselkedés kísérleti kutatása — előtt a nevelésben merő spekulációk töltötték ki egy alkalmazható viselkedésemélet helyét. De megfelelő válaszokat kap-e a pedagógia a behaviorizmustól? Felcserélheti-e a „divatjamúlt filozófiák” által szolgáltatott spekulációt az emberi viselkedés „tudományos elméletével”?

Történetetlen és méltánytalan volna, ha ennek a nagyigényű, de mégis csak törekvésekre utaló programnak a teljes megvalósítását várnánk el. A célok felé tett minden lépést — ha ilyen célokról van szó — méltányolni kell. Mint ahogyan KARDOS LAJOS teszi az *Előszó*ban, számba véve, miben múlt a felül az új irányzat az önmegfigyelésre, a szubjektív átélések leírására alapozott, vagyis introspekcionista lélektanokat, de számba véve azt is, milyen akadályokat állított a behaviorizmus ön-ön fejlődése elé, amikor csakis a viselkedésre volt tekintettel, vagy amikor arra összpontosította (és pazarolta) erejét, hogy „viselkedés-nyelven” írjon le minden pszichikus jelenséget.

Korántsem állítjuk, hogy a közvetlen hasznosságon lehet egy pszichológiai irányzat értékét megmérni, s még azt sem, hogy a pedagógia igényei kimerítően megmutatnák, miben áll a „közvetlen hasznosság”. Mégis jogos, ha a pedagógia elsősorban az iránt érdeklődik: *ennyiben járul hozzá valamely pszichológia* — konkrét megállapításaival és egész szemléletével — *az emberalakítás gyakorlatához.*

Egy ilyen bírálat alapvető szempontjait adja meg RUBINSTEJN írása, az egyetlen tanulmány e kötetben, mely magyarul már megjelent. Az újra-kiadás nagyon is indokolt volt: a neves szovjet pszichológus TOLMAN neobehaviorizmusát elemezve az egész irányzatról mondott mélyen megalapozott és mélyreható véleményt. RUBINSTEJN kimutatta, hogy WATSON következetesebben mechanisztikus materialista viselkedés-fogalma (a „molekuláris”, vagyis az egészet részre bontó összegével definiáló viselkedésfogalom) nyilvánvaló elégtelenségével szükségképp hívta ki TOLMAN korrekcióját, a „molekuláris” behaviorizmust, azaz a viselkedésnek alkotórészeivel szemben önálló egészként való felfogását. Ezen a ponton végbemegy a behaviorizmusnak és ellenlábásának, az alaklélektannak tanulságos találkozása: a mechanisztikus determinizmus által kiűzött tudati aktusok idealista értelmezésben térnek vissza. A mechanisztikus oksági elv, a monokausalitás gyengesége nyilatkozott meg az eredeti behaviorizmus „naturalizmusában” is, a társadalmi meghatározások és közvetítések elhanyagolásában (kivéve természetesen a „szociálbehaviorizmust”, mely nem tárgya kötetünknek).

RUBINSTEJN elemzése — s most érünk újra a pedagógiai szempontú kérdéshez — kiterjedt a behaviorizmus gyakorlati céljára is, arra, amit WATSON 1913-ban így fogalmazott: a behaviorista számára a pszichológia a természettudományok egyik objektív, kísérleti ága, melynek „elméleti célkitűzése a viselkedés 'bejósítása' (predikciója) és ellenőrzése”. Csakhogy — vonja le a következtetést RUBINSTEJN — „ha a viselkedés reaktív folyamat, amelyet külső ingerek határoznak meg, akkor az alany valójában nem szabályozhatja a viselkedést”. Így adódik az alábbi alternatíva: vagy le kell mondani azoknak a társadalmi szükségleteknek a kielégítéséről, melyek a behaviorizmust életre hívták, vagy fel kell adni az objektív viselkedépszichológia eredeti programját, tehát vagy a behaviorizmus gyakorlati törekvéseit, vagy lényegét alkotó elméleti premisszáit kell megszüntetni. Van persze harmadik lehetőség is: annak a hallgatólagos feltételezésnek a fenntartása, hogy nemcsak „reagáló emberek” vannak, hanem olyanok is, akik — a reagáláson kívül — „tudatosan meg tudják választani azokat az utakat, amelyeken az ember tevékenységének haladnia kell”. (RUBINSTEJN.)

Kötetünk szövegéből úgy tűnik: a behaviorizmus sorsát a fogja meghatározni, mennyire lesz képes „kitágulni”, vagyis kompromisszumokat kötni — alapvető tételei rovására — a valósággal. A végtelen valósággal, melynek bonyolultságát nem lehet azzal „kijátszani”, hogy a közvetlenül megragadhatóra, a jelenségre redukáljuk. Azok a behavioristák, akik csupán módszertani értelemben tagadták a tudatot, ha ezzel a megszorítással, a belső feltételek relatív önállóságának elhanyagolásával ártottak is saját vizsgálati metodikájuknak, legalább csak hipotetikusán hajtották végre ezt a redukciót. Tulajdonképp azonban a „*módszertani behaviorizmus*” is (bármennyire hamar jelentkezett) már az önfeledás tünete: *a tudat „zárójelbe tétele” aktusában bizonyos értelemben zárójelbe kerül maga a behaviorizmus is, mert világnézeti alapkérdése eldöntetlenné, illetve pontosabban: csak feltételesen eldöntötté válik.*

Ahogy sorra olvassuk a behaviorizmus mestereinek írásait, egyre több fenntartást fedeztünk fel bennük az alapítók eszméivel szemben. A kis számú merev tételre építő, markáns

arculatú s rendszerint nagy kezdeti sikereket arató tudományos iskolák meglehetősen tipikus útja ez. (Jól nyomon követhető az alaklélektan s rendkívül pregnáusan a freudizmus esetében is.) A hatvanas évekből való utolsó szemelvény szerzője, DONALD E. BROADBENT már több szempontból távolabb áll WATSONtól, mint más iskolákhoz tartozó kortársaitól. A behaviorizmusra is áll, amit SKINNER a freudizmusról mondott, ti. hogy a mai freudisták „már nem védik szívósan” a szigorú freudi tanokat, ezzel szemben minden pszichológus bizonyos értelemben freudistává lett, amennyiben — mellőzve a pszichoanalitikus nyelvet — a helytállóan bizonyuló freudista felfedezéseket is a tudomány közkinccseként használja. Az *Előszó* — GEORGE A. MILLERnek a kötetben is közölt szövegére hivatkozva — így fogalmaz: „Mintha a pszichológusok nem törődnek többé azzal, hogy behavioristák-e vagy sem; kutatják szorgalmasan mindennek a feltételeit, okait, kihatásait, annak is, hogy látunk, emlékezünk, gondolkodunk, szenvedünk, s nem törődnek azzal, hogy mindez viselkedés-e csupán vagy akármilyen más.”

A szövegválogatás módot ad rá, hogy az olvasó nemcsak egybegyűjtött szemelvényeket lásson, hanem a pszichológiatörténet egy áramlatának mozgássajátosságait is felfedezze.

Jó volna, ha e sorozat — esetleg pedagógiai irányoknak is teret adva — hasonló módon folytatódna.

ZRINSZKY LÁSZLÓ